

# ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՄԱՄՈՒԼԻ ՕՐԳԱՆՆԵՐԸ. «ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՁԱՅՆ»

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Ա.Թ.

Հայոց պետականության կերտման ու կայացման գործում մեծ ներդրում ունեցած կուսակցություններից է Հայաստանի Առաջին հանրապետության գոյության ողջ ընթացքում ՀՅԴ-ից հետո երկրորդ ամենահզոր քաղաքական ուժը՝ Հայ Ժողովրդական կուսակցությունը (այսուհետև՝ ՀԺԿ): Այն հիմնադրվել է 1917 թ. ապրիլի 11-ին Թիֆլիսում՝ նշանավոր մտավորական Համբարձում Առաքելյանի նախաձեռնությամբ, «Մշակ» թերթի շուրջ համախմբված մտավորականության և Թիֆլիսի գործարար շրջանակների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ:

ՀԺԿ-ն, իր քաղաքական հավատամքը, նպատակներն ու դրան հասնելու միջոցները ներկայացնելու, դրանք ժողովրդի սեփականությունը դարձնելու, ընթացիկ կարևոր իրադարձությունների նկատմամբ կուսակցության վերաբերմունքը պարզաբանելու, ինչպես նաև քարոզչական գործունեությանը զարկ տալու նպատակով, 1918 թ. սեպտեմբերի 1-ից Թիֆլիսում սկսեց լույս ընծայել «Ժողովրդի ձայն» հասարակական, քաղաքական, գրական օրաթերթը: Պարբերական, որը զարմանալիորեն դուրս է մնացել ուսումնասիրողների տեսադաշտից, և ցարդ որևէ մեկը ոչինչ չի գրել թերթի մասին:

Լրագրի հրատարակիչը ՀԺԿ-ն էր: Այն ստորագրվում էր խմբագրական կոլեգիայի կողմից, սակայն որոշ մտավորականներ (Գ. Մելիք-Նարագյոզյան, Տ. Հախումյան) ավելի հաճախ էին խմբագրականներ հեղինակում: Թերթը տպագրվում էր Թիֆլիսի «Մամուլ» տպարանում: Թերթի լույսընծայման առիթով մեծ թվով հայ և օտարազգի մտավորականներ ողջունեցին «Ժողովրդի ձայնի» հրապարակ իջնելը և բարի երթ մաղթեցին նրան: «Վերջապես իրականանում է Հայ Ժողովրդական Կուսակցութեան վաղեմի իղձը, և նրա անդամներն այսուհետև լիակատար հնարատրոսություն են ստանում արտայայտելու իրենց հայեացքներն ու հասկացողությունները այն բազմատեսակ հրատապ հարցերի մասին, որոնցով այնքան լի է մեր

ժամանակը»<sup>1</sup>, - կարդում ենք թերթի անդրանիկ խմբագրականում: Խմբագրակազմը վստահ էր, որ թերթն անշեղորեն հետևելու էր «կուսակցության ըմբռնումներին», լուսաբանելով և ցույց տալով «այդ ըմբռնումների իրավացիությունն ու օգտակարությունը» հայ ժողովրդի համար:

**ՀԺԿ-ն** պարզ և որոշակի հայտարարում էր, որ ինքն **ազգային կուսակցություն** է, և իր նպատակն է ամբողջ հայ ժողովրդի և նրա ազգային ողջ մշակույթի պաշտպանությունը քաղաքական միջոցներով: «Չթաքցնելով» ազգային նպատակները՝ կուսակցությունը միաժամանակ քննադատաբար էր վերաբերվում «նեղ ազգայնականությանն ու շովինիզմին»<sup>2</sup> և համոզված էր, որ հայ ժողովուրդը բոլոր հարևան ազգերի հետ կարող է համերաշխ ապրել: Իսկ ինչ վերաբերում էր Այսրկովկասին, ապա ՀԺԿ-ն գտնում էր, որ տարածաշրջանի երեք հիմնական ժողովուրդները կարող են և պետք է միասնաբար գործեն երկրամասը քաղաքական և տնտեսական բարդ կացությունից դուրս բերելու համար:

Պարբերականի տեսաբանները, արձագանքելով վրացական իշխող շրջանակների ձայնավող «Գրուզիա» ռուսալեզու թերթի թյուր կարծիքին, թե ՀԺԿ-ն ու իր «Ժողովրդի ձայնը», անտեսում են հարևան ժողովուրդների շահերը, գրում են. «Մենք ուրախ կլինենք, որ վրաց շրջանների միջից երեւան գայ ազատամիտ, գործնական և ազգային, բայց ոչ շովինիստական մի կուսակցութիւն, որի հետ ձեռք ձեռքի տուած, մենք կարողանայինք մի ընդհանուր երկրային քաղաքականութիւն վարել ի շահ մեր ժողովուրդների»<sup>3</sup>:

Թերթի խմբագրակազմը շեշտում էր, որ երկրում ստեղծված արտակարգ պայմաններն ու բարդ քաղաքական իրավիճակը «ստիպում են աչալուրջ զգուշութեամբ վերաբերուել կեանքի բոլոր անցուդարձերին՝ աշխատելով գտնել նրանց պատմական-քաղաքական հիմքը և արմատական պատճառները»<sup>4</sup>: Լրագիրը մանրամասնում էր, որ անկախ ժողովրդի մեծաթիվ կամ փոքրաքանակ լինելուց, նրա գոյությունը կախված չէ դասակարգային շերտավորումից կամ քաղաքական-տնտեսական պայքարից: Ավելի ազդեցիկ են «պետական և ազգայնական սկզբունքները, որոնց

<sup>1</sup> Ժողովրդի ձայն, առաջնորդողը, 1.IX.1918:

<sup>2</sup> Նույն տեղում, 25.IX.1918:

<sup>3</sup> Նույն տեղում:

<sup>4</sup> Նույն տեղում:

քննութեանը և պարզաբանութեանն էլ նուիրուած կը լինեն «Ժողովրդի ձայնի» էջերը»<sup>5</sup>: Իսկ քանի որ հայ ժողովուրդը գտնվում էր ծանր և ողբերգական վիճակում, ուստի հնարավոր չէ անտեսել Հայաստանի վերաշինության հարցը, որի շուրջ պետք է համախմբվեն մեր ժողովրդի բոլոր մտավոր և բարոյական ուժերը, «որպէս զի հնարաւոր լինի մաքառել այն խորին յուսահատութեան և թերահաւատութեան դէմ, որ համակել է մեր ժողովրդին պատմական անօրինակ տարաբախտ պայմանների շնորհիւ»<sup>6</sup>:

Թերթը ջանում էր ժողովրդի մեջ համոզմունք սերմանել, որ միայն բոլոր հարևանների հետ համերաշխ, խաղաղ աշխատանքը և անկեղծ բարեկամությունը հնարավորություն կտան «պատուով դուրս գալու այն փակուղիից, որի մէջ գտնուում է հայութիւնը»<sup>7</sup>: Պարբերականում ընդգծվում էր նաև այն միտքը, որ լինելով կուսակցական օրգան՝ «Ժողովրդի ձայնը» նեղ կուսակցական պարբերական չէ և, անկախ կուսակցական պատկանելությունից, լուրջ քննադատության կենթարկի հայ կյանքի բոլոր թերությունները՝ ջատագովելով լավն ու կառուցողականը: «Ժողովրդի ձայնի» նպատակը չէր լոկ կուսակցական պայքար մղել և «ճշմարտութիւնը ճնշել յօգուտ զանազան «դասակարգային» և անհատական սկզբունքների, այլ ծառայել ճշմարտութեանն ու քաղաքակրթական յառաջադիմութեանը»<sup>8</sup>: Միաժամանակ, շարունակական պայքար էր մղում գաղափարական հակառակորդների դեմ՝ աշխատելով հեռու մնալ ամեն տեսակ անձնական կամ կուսակցական «խճբճանքներից»:

Երբեմն տպագրվել են հավելվածներ կարևորագույն իրադարձությունների կամ գործիչների վերաբերյալ: Օրինակ՝ հավելվածի ձևով թերթի թիվ 57-ում լույս է տեսել ԱՄՆ-ի նախագահ Վ. Վիլսոնի ճառն ամբողջությամբ<sup>9</sup>:

«Ժողովրդի ձայնը» խոստանում է իր էջերում զգալի տեղ հատկացնել նաև գեղարվեստական գործերին և պատմական-քննադատական հոդվածներին: Թերթելով պարբերականի բոլոր համարները՝ համոզվում ենք, որ գոյության բոլոր տարիներին թերթը հավատարիմ է մնացել իր խոստմանը և տպագրել է չափաժող և արձակ, համեմատաբար ոչ շատ ծավա-

<sup>5</sup> Նույն տեղում:

<sup>6</sup> Նույն տեղում:

<sup>7</sup> Նույն տեղում:

<sup>8</sup> Նույն տեղում:

<sup>9</sup> Նույն տեղում, 10.XI.1918:

լուն ստեղծագործություններ: Դրանց մեջ առանձնանում են Հ. Թումանյանի, Տ. Հախումյանի և այլ նշանավոր հեղինակների մեծախորհուրդ քառյակները, Ազատ Վշտունու բանաստեղծությունները, Շիրվանզադեի գողտրիկ պատմվածքները: Քիչ դեպքերում թերթում տեղ են գտել նաև զգալի ծավալ ունեցող ստեղծագործություններ, որոնք մաս-մաս տպագրվել են մի քանի համարներում:

Լրագրի մշտական խորագրերից էին՝ «Պատերազմ», «Մեր կուսակցութեան մէջ», «Հայկական, ռուսական եւ թուրքական մամուլ», «Հեռագրեր», «Թղթակցութիւններ», «Հայ-թուրքական յարաբերութիւններ», «Հայաստանի խորհրդարան», «Հայ գաղթականութեան վիճակը», «Օրուայ խնդիրները»: Հիշատակության է արժանի այն իրողությունը, որ հաճախակի հղումներ էին արվում Թիֆլիսի ռադիոկայանի հաղորդումներից:

Առաջին համարից սկսած՝ թերթում աստիճանաբար զգալի տեղ էր հատկացվում գովազդին ու զանազան բնույթի հայտարարություններին: Դրանք ավելանում էին ոչ միայն քանակով ու ծավալով, այլև ավելի հաճախ էին հայտնվում առաջին էջում, որը պայմանավորված էր նյութական գործոնով, քանի որ ավելի բարձր արժեք ունեին բառաշատ հայտարարություններն ու առաջին էջում տպագրվածները<sup>10</sup>:

«Ժողովրդի ձայն» արձագանքում էր գրեթե բոլոր կարևոր իրադարձություններին և հայտնում իր տեսակետները, որոնք բխում էին հայ ժողովրդի շահերից և հիմնականում համընկնում էին ՀԺԿ-ի ծրագրային դրույթներին: Այսպես, առաջին համարներից սկսած՝ անդրադառնալով Ռուսաստանում տեղի ունեցող դարակազմիկ իրադարձություններին՝ լրագիրը մերժողական կեցվածք էր դրսևորում բոլշևիկյան Ռուսաստանի նկատմամբ: Արձանագրելով, որ Ռուսաստանի ժողովրդական կոմիսարների կառավարության նախագահ Լենինի դեկրետով հրամայված է ցրել Ռուսաստանի բոլոր Հայոց ազգային խորհուրդները՝ հողվածագիրը ներկայացնում է Լենինի պատճառաբանությունը՝ «իբրև թե այդ բոլոր կազմակերպությունները լինելով ճիշդ էր Թիֆլիսի Հայոց Ազգային Խորհրդի և սննդուելով բուրժուական գումարներով, դաւեր են կազմում Խորհուրդների իշխանութեան դէմ, ոյժ տալով Ռուսաստանում հակայեղափոխական շարժ-

<sup>10</sup> Թերթը տարբեր համարներում տեղեկացնում էր, որ գովազդի մեկ միավորի արժեքն առաջին էջում 5, իսկ վերջին էջում 3 ռուբլի էր:

ման»<sup>11</sup>: Նա նշում է, որ այս ակտով մի նոր փաստաթուղթ էր ավելանում Հայկական հարցի վերաբերյալ, որը, «ինչպես իրական կեանքը, անողոք կերպով յօդս է ցնդեցնում մեր բոլոր երազները»<sup>12</sup>: Նրա կարծիքով, տարաբախտ հայ ժողովուրդն ստանում էր մի նոր և ծանր հարված հենց այն երկրից, որից ամենից քիչն էր սպասում և որին միշտ նվիրված էր եղել: Եվ հայերի համար, որպես մխիթարանք, մնում էր հուսալ, որ դեկրետը հրատարակվել է ոչ թե ռուս ժողովրդի, այլ նրա խորթ զավակ բուլղարիկյան իշխանության կողմից:

«Ժողովրդի ձայնի» համար անչափ կարևոր էին մատաղ սերնդին սովորյալ ճիրաններից փրկելու և նրա դաստիարակության խնդիրները, որոնց անդրադարձներ կան գրեթե բոլոր համարներում:

Թերթի առաջին էջում պարբերաբար տպագրվում էին հայտարարություններ՝ «Հայ ժողովրդական կուսակցության պրոպագանդայի դասընթացներ» վերտառությամբ, որոնց նպատակն էր նպաստել կուսակցության գաղափարախոսությունը տարածելուն և շարքերն ընդլայնելուն: Դասընթացները և դասախոսությունները մեկը մյուսից կարևոր ու արդիական թեմաներով էին՝ «Մեր կուսակցության նպատակները եւ տակտիկան», «Սոցիալիզմը եւ Հայ ժողովրդական կուսակցությունը», «Կուսակցության դերը քաղաքական կեանքում», «Տեսություն ռուս կուսակցությունների», «Դաշնակցության դերը հայկական վիճակի մեջ», «Աւտոնոմիա, ֆեդերացիա, կոնֆեդերացիա, հանրապետություն, սահմանադրական եւ կիսասահմանադրական միապետություն», «Գիւղացիական հարցը հայկական կեանքում», «Անդրկովկասի ժողովուրդների միության գաղափարը», «Հայերը եւ միջազգային քաղաքականությունը», «Մեր կուսակցության նախապատմությունը», «Մեր կրթական գործը», «Մեր գաղթականական հարցը», «Հայկական հանրապետությունը քաղաքական, տնտեսական, վիճակագրական եւ աշխարհագրական տեսակետից» եւ այլն: Բանախոսները հիմնականում կուսակցության անդամ մտավորականներ էին, ինչպես, օրինակ՝ Տ. Հախումյանը, Ստ. Մալխասյանցը, Գ. Մելիք-Ղարազյոզյանը:

ՀԺԿ-ի պաշտոնաթերթում իրենց հրապարակումներով հաճախ էին հանդես գալիս ժամանակի նշանավոր շատ մտավորականներ. կուսակցության անդամ լինելը պարտադիր չէր: Հատկապես սկզբնական շրջանում

<sup>11</sup> Ժողովրդի ձայն, 4.IX.1918:

<sup>12</sup> Նույն տեղում:

առանձնապես ակտիվ էին այնպիսի ականավոր մտավորականներ, ինչպիսիք էին Լեոն, Շիրվանզադեն, Վահրամ Փափազյանը, Մանուկ Աբեղյանը, Հովհաննես Թումանյանը, Տիգրան Հախումյանը, Գրիգոր Ղափանցյանը և ուրիշներ: Իրենց հրապարակումներում ներկայացնելով հայ ժողովրդի օրհասական վիճակն ու կրած անհամար տառապանքները՝ նրանք չէին կորցնում լավատեսությունն ու ապագայի նկատմամբ լուսավոր հավատը: Օրինակ՝ պարբերականի մի քանի համարներում տպագրված՝ Լեոյի «Փոքրիկ նամակներ» հոդվածաշարում հեղինակը, մեծ ցավով արձանագրելով, որ «Կարսի անկումը կոտորեց հայ ժողովրդի մեջքը, և մինչև այսօր մեզանում տիրում է անփոփոխ նոյն խուճապականությունը»<sup>13</sup>, փոքրիկ պատմական էքսկուրս կատարելով և ցույց տալով մեր նախորդ սերունդների հերոսական ոգին և դժվարությունների դեմ պայքարելու կարողությունները՝ կոչ էր ուղղում ամբողջ հայությանը՝ սթափվել և լինել արժանի մեր նախնիներին՝ հաղթահարելու մեզ բաժին հասած հերթական փորձությունը:

Պարբերականը գաղափարախոսական տեսանկյունից, կարևորում էր հայ ժողովրդի կողմնորոշման հարցը: «Մեր օրիենտացիան» հոդվածում անդրադառնալով այդ թեմային՝ հեղինակները շեշտում էին, որ դա հայության համար հեշտ լուծելի խնդիրներից չէ: Պատասխանելով վրացական մի քանի թերթերի և սոցիալ-դեմոկրատական «Եօրեճա»-ին՝ նրանք պարզաբանում էին, որ վրացիների նման գերմանական կողմնորոշում որդեգրելը հնարավոր չի, քանի որ «Վրաց ժողովուրդը չէ ապրել հայ ազգի տառապանքի ծանր օրերը: Վրաց ժողովուրդը չէ խմել մեր ազգի կենաց բաժակի անհուն դառնությունը»<sup>14</sup>: Հայ ժողովրդին մշտապես ուղեկցել է ֆիզիկական գոյության պահպանության և ազգի բեկորների փրկության խնդիրը: «Մահի և ոչնչացման պատմականօրէն մեզնից անբաժան ուրուականը», - ընդգծվում էր հոդվածում, - մշտապես կաշկանդում է մեզ և թույլ չի տալիս վստահորեն մտածել որևէ կողմնորոշման մասին: «Մեր օրիենտացիան, - եզրակացնում է թերթը, - մեր ազգի ֆիզիքական գոյութեան պաշտպանման և նրա բեկորների փրկութեան օրիենտացիան է»<sup>15</sup>: Եվ «Վերջապես ժամ է խորապես գիտակցելու», որ մեր հողը, մեր երկիրը, մեր տունը շինողը, մեր ազգի վի-

<sup>13</sup> Նույն տեղում, 7.IX.1918:

<sup>14</sup> Նույն տեղում, 6.IX.1918:

<sup>15</sup> Նույն տեղում:

ճակը բարելավողը մենք պետք է լինենք և ոչ թե այն օտարները, որոնք միայն իրենց շահն են փնտրում, և որոնց համար մեր ցավերի մեծ մասը նույնիսկ աննկատելի է մնում<sup>16</sup>:

Լինելով թիֆլիսյան իրականության ծնունդ ու գործելով այդ քաղաքում՝ ՀԺ կուսակցությունն ու նրա պաշտոնական օրգան «Ժողովրդի ձայնը» վկայակոչելով վրացական «Կլդէ», «Սաքարթուելօ», «Սախալիա Սաքմէ», «Գրուզիա» պարբերականների հակահայկական հրապարակումները, փորձում էր անաչառ կերպով լուսաբանել հայ-վրացական հարաբերություններն ու հայ ժողովրդի նկատմամբ վրացական իշխանությունների վերաբերմունքը: Երբեմն մեծ ցավով ու ափսոսանքով, երբեմն անթաքույց զարմանքով թերթի հեղինակները նկատել էին տալիս, թե ինչպես դարեր շարունակ միասին ապրած և օտար նվաճողների մեծ թվով հարվածներին միասին դիմակայած հայ և վրաց ժողովուրդները մեծ տերությունների թելադրանքով երբեմն թշնամական կեցվածք էին ընդունում միմյանց նկատմամբ: Հատկապես վրացական իշխանությունները, մոռանալով դարավոր անցյալը, դրսևորում էին ընդգծված հակահայկական պահվածք և մեծ վնասներ հասցնում առանց այն էլ կործանման եզրին հասած հայ ժողովրդին: Օրինակ՝ «Վրաստանը եւ հայ գաղթականութիւնը» հրապարակման մեջ տեղեկացվում էր, որ Վրաստանի կառավարությունը «յայտնել է գաղթականական գլխաւոր Խորհրդին, թե նա այլեւս հնարաւոր չէ գտնում որ հայ գաղթականութիւնը Վրաստանի սահմաններում գտնուի»<sup>17</sup>: Կառավարությունը մի՞թե չգիտի,-զարմացած հարցնում է թերթը,-որ դա հնարավոր չէ: Ապա եզրակացնում է՝ կգա այն օրը, երբ հայը կգտնի իր պայծառ օրը, և դարավոր հարևան ու բարեկամ ժողովուրդներից մեկը կամաչի: Ուստի բոլոր նրանք, ովքեր «մեր օրերում ջուր են պղտորում, որ առատ ձուկ որսան», չարաչար սխալվում են և ոչնչի չեն հասնի<sup>18</sup>:

«Ժողովրդի ձայնը» պարբերաբար անդրադառնում էր նաև հայ-թուրքական հարաբերություններին: «Հարկաւոր է սթափուել» հրապարակման մեջ ՀԺԿ-ական նշանավոր իրավաբան Սամսոն Հարությունյանը, պատմական էքսկուրս կատարելով և բերելով բազմաթիվ օրինակներ, կոչ էր անում սթափվել գոնե կատարվածից հետո (նկատի ուներ Հայոց ցեղաս-

<sup>16</sup> Նույն տեղում:

<sup>17</sup> Նույն տեղում, 8.IX.1918:

<sup>18</sup> Նույն տեղում, 14.XI.1918:

պանությունը), որի ընթացքում առհավետ կորցրինք հայության մի հատվածը. «հիմա էլ ալան-թալանով ու անկարգություններով, սով ու հիվանդություններով ինքներս մեր ձեռքով կորցնում ենք նաև մյուս հատվածը», ուստի պետք է վերջապես խելքի գալ. «Հարկաւոր է սթափուել, հարկաւոր է արտայայտել պարտաճանաչութեան զգացմունք և ամենամեծ թափով ընդառաջ գնալ մեր ժողովրդի ծով կարիքներին: Անտարբերութիւնը այսուհետև աններելի յանցանք կլինի»<sup>19</sup>:

Հայ ժողովրդի փրկության հիմնական գրավականը թերթը համարում էր կանոնավոր, լավ զինված ու մարզված, սրտացավ ու գործին նվիրված սպայակազմ ունեցող բանակը: «Կանոնավոր զորքի կարիքը» խմբագրականում հեղինակը, պատմական անցյալի հերոսական օրինակներ բերելով, փաստում է, որ բանակն օդի նման անհրաժեշտ է հայերին, որոնք ոչինչ չպիտի խնայեն բանակի համար<sup>20</sup>:

«Ժողովրդի ծայնը» պարբերաբար անդրադառնում էր **Հայաստանում տիրող իրավիճակին** և ներկայացնում կարևոր իրադարձություններ, տեղեկություններ էր տալիս Հայաստանի կառավարության, խորհրդարանի և պետական մյուս մարմինների գործունեության մասին: Արժևորելով իշխանությունների կազմակերպչական և իրավական գործունեությունը երկիրը քառսից դուրս բերելու, սովն ու տարափոխիկ հիվանդությունների համաճարակները հաղթահարելու ուղղությամբ՝ թերթը ցավով արձանագրում էր, որ նրանց ջանքերն իզուր էին անցնում, քանի որ «կարգ ու կանոնը» հեռու էին բավարար լինելուց: Հաճախ էլ նախկին խմբագրատները, ձգտելով իշխել ամենուրեք, երկիրը վերածում էին քառսի: Ահավասիկ՝ Երևանից ուղարկված մի թղթակցությունում հայտնվում էր այն մասին, որ քաղաքում իսկական խառնաշփոթ է, և իշխանությունները հաճախ չեն կարողանում վերահսկել իրավիճակը: Թղթակիցը գրում էր, որ գյուղացիները մշտապես գանգատվում են զինվորների կամայական գործողությունների դեմ. «Երևանի կեսանքը փողոցում կատարեալ խառնաշփոթութիւն է: Սպանութիւններ, որոնք անցնում են առանց քննութեան (Աստաֆեան փողոցում՝ 3 հոգու), հարբած խմբակների անկարգութիւններ քաղաքի բոլոր ծայրերում և կենտրոնում, աննպատակ և անկարգ հրացանաձգութիւն...: Իսկ խոլերան, ճանապարհների վրայ փռուած ձիերի դիակները, որոնք գար-

<sup>19</sup> Նույն տեղում, 9.X.1918:

<sup>20</sup> Նույն տեղում, 15.X.1918:



շահոտություն են տարածում: Կան շատ հայրենասերներ, որոնք ցանկությամբ գուշակում են այն խայտառակ անիշխանությունը, որ ամենից առաջ տակովն է անելու այսօրվա իշխանություններին...»<sup>21</sup>: Թերթում պարբերաբար արտատպվում էին նաև ՀԺԿ Երևանի կենտկոմի պաշտոնաթերթի՝ տեղեկատվական հրապարակումները Հայաստանի խորհրդարանի մասին: «Հայաստանի խորհրդարան» վերտառությամբ հրապարակման մեջ թղթակիցը, հղում կատարելով խորհրդարանում Գաղթականության կոմիտեի անունից հանդես եկած Ռուբեն Տեր-Մինասյանի ելույթից, հետաքրքրական տվյալներ է հայտնում, երկրի բնակչության թվակազմի մասին. «ՀՀ-ի տերիտորիան բաղկացած է 4 գաւառամասերից, որտեղ կան 522 գիւղեր՝ 524 հազար բնակչութեամբ: Այդ գիւղերի մի մասը, 182 հազար բնակչութեամբ, գաղթել է: ՀՀ-ի սահմաններում գտնուած գաղթականութեան թիւը 300 հազարից ատիւ էր: Սրանից հիմա մնացել ատիւ քան 200 հազար. մնացածների մի մասը հեռացել է երկրից, միւս մասը մեռել: Աշխատունակութեան տեսակետից գաղթականներին կարելի է բաժանել 3 կատեգորիայի - որբեր, կանայք և տղամարդիկ: Որբերի թիւը հասնում է 7-8 հազարի»<sup>22</sup>:

Թերթը մեծ ոգևորությամբ ողջունեց համաշխարհային պատերազմի ավարտը և հայտարարեց, որ հայ ժողովուրդն իր թվաքանակի համեմատությամբ ամենաշատ զոհերն է տվել. վտանգելով իր գոյությունը՝ բոլոր ջանքերն է ներդրել հաղթանակի համար, հետևապես նաև բոլոր՝ տարածքային, նյութական, իրավական, հոգևոր, հատուցման և այլ առումներով պահանջատեր է: Հրապարակման հեղինակը, վկայակոչելով միջազգային մի շարք պայմանագրերի համապատասխան կետեր, եզրակացնում է. «Ժամը վերջապես հասաւ... Մեծ երկիրներ խելքի են եկած, ու պիտի վառուի հայոց ճրագը՝ Հայաստանը կը դառնայ հայութեան մշտաւառ օրրանը»<sup>23</sup>:

Սկսած թիվ 73-ից՝ «Ժողովրդի ծայն» առաջին էջում ներկայացնում է տպագրված կարևոր նյութերի վերնագրերը: Դրանով ընթերցողին հնարավորություն է տալիս նախապես տեղեկանալ իրեն հետաքրքրող թեմաների մասին, որ վերջինս իզուր ժամանակ չվատնի դրանք փնտրելու համար:

Նշենք, որ թերթի մի շարք համարներ կամ չեն պահպանվել, կամ հայտնի չէ դրանց գտնվելու վայրը: Թերթի համարների մեծ մասը էջմիած-

<sup>21</sup> Նույն տեղում, 8.IX.1918:

<sup>22</sup> Նույն տեղում, 26.IX.1918:

<sup>23</sup> Նույն տեղում, 16.XI.1918:

նի մատենադարանի գրապահոցում է, մի մասն էլ՝ ՀՀ ազգային գրադարանի պահոցում: Մասնավոր հավաքածուներում եղած որոշ համարներ ևս տերերը սիրով նվիրել են Ազգային գրադարանին: Մեզ հայտնի չէ՝ 1919 թ. օգոստոսի 22-ի թիվ 179-ից հետո օրաթերթը լույս տեսե՞լ է, թե՞ ոչ: Սակայն եղած համարները լիովին բավարարում են պարբերականի մասին ամբողջական պատկերացում կազմելու և այն ըստ արժանվույն գնահատելու համար:

## **ОРГАНЫ ПЕРИОДИКИ АРМЯНСКОЙ НАРОДНОЙ ПАРТИИ: "ЖОГОВРДИ ДЗАЙН" ("ГОЛОС НАРОДА")**

ՏԱՐԳՏՅԱՆ Ս. Թ.

### Резюме

За весь период существования Первой Армянской Республики второй по значимости политической силой, после правящей партии АРФД, являлась Армянская Народная партия, основанная 11 апреля 1917 г. в Тифлисе. Рупором ее политических целей и средств стала общественно-политическая газета “Жоговрди дзайн”, издававшаяся в Тифлисе с 1-го сентября 1918 г.

Хотя и газета была партийным органом, но она выступала с резкой критикой социальной действительности, ратуя за все прогрессивное.

## **PERIODICALS OF THE ARMENIAN PEOPLE'S PARTY: "ZHOGHOVRDI DZAYN" ("VOICE OF THE PEOPLE")**

S. SARGSYAN

### Abstract

During the entire period of the existence of the First Republic of Armenia, the Armenian People's Party (ANP), founded in Tiflis on April 11, 1917, was the second most important political force after the ruling ARFD. The social and political newspaper “Zhoghovrdi Dzayn”, published in Tiflis since September 1, 1918, became the mouthpiece of its political goals and means.

Although the newspaper was a party organ, it acted with sharp criticism of social reality, advocating for everything progressive.